

Goudana

2. Almanak of leugenzak?

Paul H.A.M. Abels

Bij veilinghuis Van Stockum's in Den Haag werd op 10 november jongstleden een bijzonder Gouds kleinood te koop aangeboden. Het betrof een *Almanach op 't jaar 1739*, uitgegeven door de erfgenamen van de weduwe Cornelis Stichter te Amsterdam in 1738. Het 22 pagina's tellende almanakje is samen gebonden met de *Ordres uyt te geven by de burgemeesteren der stad Gouda in 1739*, die 30 pagina's beslaan en gevolgd worden door vier bladen van dik papier voor aantekeningen. Het boekwerkje is gedrukt in zogeheten duodecimo-formaat (12°), het boekenformaat waarbij 24 bladzijden uit één vel papier worden gesneden. Het meest bijzonder is echter de buitenkant: het boekje heeft een omslag van originele haaienhuid, gespannen op hout. Het geheel is afgesloten met twee zilveren sloten (boekklampen) met daarop aan beide zijden het stadswapen van Gouda, compleet met zilveren pen waarmee de slotjes zijn te openen. De opbrengst van dit bijzondere bandje was niet onaanzienlijk: 1200 euro (exclusief 25% veilingkosten).

De oorspronkelijke eigenaar had er in de eerste helft van de achttiende eeuw blijkbaar veel geld voor over om een boekje met een gebruiksgeldigheid van slechts één jaar op een dergelijk fraaie wijze te laten inbinden. Omdat hij (of zij?) dat deed in combinatie met regels voor Goudse burgemeesters en ook nog eens het Goudse stadswapen in viervoud in het zilverbeslag liet graveren, is te veronderstellen dat de opdrachtgever iemand is geweest die behoorde tot de regentenkringen in Gouda. In stedelijk museumGoudA wordt in een van de stijlkamers een vergelijkbaar exemplaar tentoongesteld, een almanak voor 1785 met zilverbeslag en pen. Het is dus bijna een halve eeuw later vervaardigd, maar bij dit exemplaar is de oorsprong wel bekend. Het was eigendom van zilversmid Johannes van der Valk, die behalve zilversmid ook lid van de schutterij was. Dat verklaart waarom aan het boekje ook een wachtalmanak voor de Goudse schutterij is toegevoegd. Opvallend is dat voor beide exemplaren een Amsterdamse almanak moest worden gebruikt, gedrukt door een bekende uitgeverij van almanakken. Als er een Goudse almanak in de achttiende eeuw had bestaan, had deze zeker de voorkeur gekregen. Toch zijn er in de loop der eeuwen wel enkele almanakken in Gouda gedrukt. In deze bijdrage zal nader worden ingegaan op het belang van de almanak en enkele zeldzame Goudse drukwerkjes in deze sfeer.

Oprechte Goudschen Almanak op 't jaar onzes Heeren Jesu Christi 1809. Voorzien met de Jaarmarkten, Kermissen, Paarde-, Beeste- en Leermarkten, Regt- en Rekendagen als mede de Maans op en Ondergang. Een uitgave van A. van Zwaamen en J. Thompson uit Rotterdam. Foto: auteur.

De populariteit van de almanak

De almanak is na de bijbel waarschijnlijk eeuwenlang het meest populaire boekwerk(je) in de Nederlanden geweest. Het was voor schippers, boeren, handelaren en vele andere beroepscategorieën een onmisbaar hulpmiddel om bijvoorbeeld te weten wanneer de zon op en onder ging, waar en wanneer markten en kermissen gehouden werden en wanneer de kerkelijke feestdagen gevierd werden. Maar ook liefhebbers van astrologie

en daarop gebaseerde voorspellingen vonden veel van hun gading in deze zakboekjes.¹ Verschillende Nederlandse plaatsnamen zijn vanouds verbonden met de uitgave van dergelijke jaarlijkse almanakken. De bekendste is wel de Enkhuizer almanak, die in 1595 voor het eerst verscheen en na 411 jaargangen nog steeds gretig aftrek vindt. De naam 'Enkhuizer' is overigens misleidend. Tot voor kort werd deze almanak namelijk niet uitgegeven of gedrukt in Enkhuizen, maar elders. De aanduiding had veeleer te maken met de betekenis die deze stad aan de Zuiderzee ooit had voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De stad telde vele pakhuizen, de zogenaamde stapelplaatsen, en veel VOC-schepen vertrokken uit deze haven. De zwaar beladen schepen konden bij terugkeer uit de Oost moeilijk de haven van Amsterdam bereiken en de schippers moesten zich dan ook altijd goed laten informeren over de watergetijden. Deze getijden stonden vermeld in de almanak en die reeks begon altijd met die van Enkhuizen. Om die reden is waarschijnlijk deze plaatsnaam toegevoegd als aanduiding voor de almanak. Samenstellers en uitgevers van concurrerende almanakken koppelden echter namen van andere steden, zoals Delft en Amsterdam, aan hun zakboekjes of streeknamen als Friesland en Twente.

Een 'Goudsche almanak' heeft lang op zich laten wachten. In de zeventiende eeuw lieten enkele Goudse uitgevers wel almanakken het licht zien, doch de benaming daarvan verwees niet naar de plaats van herkomst. In die tijd was de almanak geen onomstreden boekwerkje. Met name vanuit gereformeerde kring werd dikwijls geageerd tegen de vermelding van de traditionele rooms-katholieke heiligendagen, ook al omdat deze dikwijls gepaard gingen met kleine verhaaltjes over de lotgevallen van de betreffende heilige. Daarnaast was er veel kerkelijke kritiek op het voorspellende karakter van sommige astrologische teksten en berekeningen, aangezien daarmee de goddelijke voorzienigheid getart zou worden. Eén van de predikanten, die zich opwond over de populariteit van de almanak, kreeg van een verkoper ter geruststelling te horen: 'Wij vercopen onse almanacken, practiquen ende prognosticatiën voor gheen boecken des Evangelij, maer voor 'tgeen dat sij sijn, naemlijck voor loghenboecken'. Niet voor niets had de almanak in de volksmond ook wel de bijnaam 'leugenzak'.

De betreffende predikant, de uit Keulen afkomstige Caspar Jansz. Coolhaes, was zelf geen toonbeeld van rechtzinnigheid. Hij werd in 1582 door de gereformeerde synodes in Leiden uit zijn kerkelijke ambt gezet, onder meer omdat hij de overheid veel grotere zeggenschap wilde toekennen in kerkelijke aangelegenheden. In zijn bestrijding van 'paapse stoutigheden' was hij echter even fel als vele gereformeerde ambtgenoten, zoals ook blijkt uit zijn strijd tegen de almanak. Hij voerde die strijd als ambteloos burger, toen hij als likeurstoker en handelaar in watertjes de kost moest verdienen. In die periode, in 1607, liet hij een twintig bladzijden tellend pamflet drukken met een *Trouwe waerschouwinge voor den schandelijcken abuysen offte misbruycken der almanacken, de welke (gelijk alle andere valsche Godes-diensten) uyt de schatcamer der verscheyden Pausen ghecomen sijn, ende daerom niet minder Reformation van doen hebben als de kercken staende vol afgodische beelden, outaren ende dergelijcken*. Dat deze geschorste gereformeerde predikant een dergelijk geschrift niet in zijn woonplaats Amsterdam, maar in Gouda liet drukken mag geen verbazing wekken. Door de tolerante opstelling van het Goudse stadsbestuur konden hier alle mogelijke geschriften van omstreden auteurs verschijnen die elders in Holland verboden zouden zijn. In gereformeerde kring stond de stad dan ook bekend als een 'ketternest' en als een 'rattennest en strontkar van alle ketterijen'.

Het genoemde pamflet tegen de veel te katholieke almanakken verscheen bij Jacobus Migoen, een vanuit de Zuidelijke Nederlanden naar Gouda gevluchte drukker en uitgever. Bij dezelfde boekhandelaar liet Coolhaes een jaar later een blauwdruk verschijnen van een gezuiverde, reformatorische almanak, geheel ontdaan van de 'Roomse Santenkraam' en getiteld: *Specimen ofte monster eens christelijcken calenders ofte almanac*

(gezuuyvert zijnde van alle heydensche en[de] papistische abuyzen) zoo diezelve van begin der werrelt in der prophetischer en[de] apostolischer kercken geuseert, en[de] gebruyckt is worden. Met 8 pagina's bleef er in het ideaalplaatje van Coolhaes wel een erg klein almanakje over. Hiermee kon de concurrentiestrijd met de mateloos populaire volksalmanakken onmogelijk aangegaan worden. In weerwil van bestrijders als Coolhaes en andere gereformeerde predikanten, zoals de Texelse dominee Abraham Magyrius die een heel boek besteedde aan het belachelijk maken van katholieke almanakheiligen, bleven de zakboekjes gretig aftrek vinden, ook in brede protestantse kring.

Gouda

Goudse boekdrukkers hebben op deze markt slechts een klein graantje mee kunnen pikken. Cornelis Dyvoort, stadsdrukker van Gouda in 't Vergulde ABC, liet in 1670 eenmalig een almanak het licht zien, maar noemde deze niet naar zijn woonplaats. Zijn *Nieuwe Delfsche Chronijck Almanach, na den nieuwen stijl, op 't iaer ons Heeren M.DC.LXXI. Met al de iaermarkten, paerde-, beeste- ende leermarkten van dese provintiën. Gecalculeert door mr. Christophorum Gualthery, chirurgijn tot Geervliet* heeft op de titelpagina een hout-snede met wapen van Delft. Pas veel later kwam er een echt Goudse almanak op de markt. Het initiatief daartoe kwam aanvankelijk niet uit de eigen stad, maar uit Rotterdam. Daar lieten Anthoni van Zwaamen en Jacobus Thompson in het begin van de negentiende de *Oprechte Goudsche Almanach* van de persen komen in het zeer kleine 16°-formaat. Waarschijnlijk ging het om een speciaal op de Goudse markt gerichte versie van de algemene Van Zwaamens en Thompson's Almanak, die gedurende de hele negentiende eeuw gretig aftrek vond. Het kon niet worden vastgesteld hoeveel jaargangen de Goudse versie van deze almanak heeft gekend: de Goudse Librye heeft exemplaren uit 1807, 1808, 1809 en 1811. Op de titelpagina staat bovenaan in kleine zwarte letters *Oprechte Goudschen*, gevolgd door het in grote rode hoofdletters gedrukte woord ALMANAK. Daarna volgt weer in kleine zwarte letters op 't jaar onzes Heeren en in grote rode kapitalen JESU CHRISTI, gevolgd door het jaartal. Daaronder volgt weer in kleine letters de gebruikelijke toevoeging: *Voorzien met de Jaarmarkten, Kermissen, Paarde-, Beeste- en Leermarkten, Regt- en Rekendagen als mede de Maans op en Ondergang*. Het Goudse karakter van het almanakje wordt het meest benadrukt door het groot afgedrukte stadswapen van Gouda, dat vastgehouden wordt door twee leeuwen en ongeveer de helft van de titelpagina in beslag neemt. Onder dit stadswapen staat: TE ROTTERDAM gedrukt by A. van Zwaamen en J. Thompson.

Het binnenwerk van dit vroeg negentiende-eeuwse Goudse almanakje is klassiek. Na het gedeelte met de opgave van markten en kermissen volgen met afzonderlijke titelpagina's een 'Tydwyzer' met de afvaartijden van schepen en veerboten, een 'Dagtafel der hoogste en laagste watergetyden', berekend in uren en minuten voor de steden Enkhuizen, Amsterdam en Gouda en voor Texel en de 'Astrologische aantekeningen', verzorgd door Don Antonio Magino. Na deze vaste almanakonderdelen volgt mengwerk, zoals 'Spreekende schilderijtjes of verzameling van vrolyke zedenlesjes', compleet met afbeeldingen, 'De vermakelyke gocheltas', vol met spelletjes om de lange winteravonden door te komen, 'De kleine diergaarde', met voor de kinderen afbeeldingen van bijzondere diersoorten, 'Het vrolyke kransje', bestaande uit liedjes en de 'Accurate Uittrekkinge', met een opgaaf van alle prijzen en premies in de voormalige Generaliteitsloterij, later Bataafsche loterij genaamd. Het laatste deel van de almanak bestaat traditiegetrouw uit een 'Korte kronyk', met de belangrijkste en merkwaardigste gebeurtenissen uit de voorafgaande jaren.

Enkele tientallen jaren later, toen de *Oprechte Goudsche Almanach* inmiddels in de vergetelheid was geraakt, kwam de Goudse uitgeverij G.B. van Goor met een *Nieuwe Goudsche Almanak*. Het is een jaarlijks boekwerkje, dat vooral enige literaire aspiratie

moest uitstralen. De als boekverkopersbediende bij Van Goor werkzame Gualtherus Kolff, een geboren en getogen Gouwenaar, werd aangesteld als redacteur om zorg te dragen voor verantwoorde teksten.² Deze almanak werd later voortgezet door A. Brinkman. Ook zijn *Nieuwe Goudsche Almanak* bevatte vooral literair getint proza, geïllustreerd met de nodige tekeningen. Deze verhalen werden voorafgegaan door zakelijke informatie die thans in gemeentegidsen is te vinden (feest- en marktdagen, watergetijden, verjaardagen van het koninklijk huis, bevolkingsstatistieken, namen van bestuurders, onderwijsinstellingen en informatie over postbezorging). Het Goudse streekarchief heeft in zijn collectie exemplaren van Brinkmans almanak over de jaren 1863 tot 1866.

Nieuwe Goudsche Almanak voor het schrikkeljaar 1864. Een uitgave van A. Brinkman uit Gouda. Foto: auteur.

Marktwaaarde

Almanakken zijn zeer gezocht en brengen, ondanks de grote oplagen die zij doorgaans hebben gekend, veel geld op bij antiquariaten en veilingen. Enerzijds heeft dit te maken met de populariteit, ook nu nog, van dergelijke zakboekjes met een gevarieerde inhoud. Anderzijds was de almanak eeuwenlang vooral een tijdelijk veelvuldig geraadpleegd gebruiksartikel, dat daardoor sterk aan slijtage onderhevig was en na het verstrijken van het jaar vaak weggegooid werd. Op eerdergenoemde veiling bij Van Stockum's werd ook een in Amsterdam gedrukte *Cronijck almanach ofte journael op dat jaer 1586* aangeboden. Vanwege de slechte staat van het werkje werd het voorzien van een zogeheten 'sold w.a.f.-aanduiding' (sold with all faults), hetgeen betekent dat de koper gewaarschuwd wordt dat hij geen recht heeft op achteraf alsnog af te zien van de koop omdat er iets mis zou zijn met het boekje. Om die reden schatte het veilinghuis de opbrengst van deze almanak op slechts 80 euro. Ondanks de slechte staat bracht dit boekje niet minder dan 500 euro op (exclusief 25% veilingkosten).

Hierboven genoemde in Gouda gedrukte almanakken van Coolhaes en van Dyvoort zijn de afgelopen tijd niet op de markt te koop aangeboden, evenmin als exemplaren van de negentiende-eeuwse Goudse almanakken. Algemene edities van de Van Zwaamens en Thompson's Almanak zijn incidenteel wel geveld. Zo bracht de jaargang 1807 op de veiling van Bubb Kuyper in december 2005 een bedrag van 250 euro op. Voor een exemplaar uit 1878 vraagt antiquariaat Gemilang uit Bredevoort nog 150 euro. Op de markt is verder nog een exemplaar van Coolhaes' *Trouwe waerschouwinge*. Dit in kwarto (acht bladzijden uit een vel papier) gedrukte pamflet, dat 20 bladzijden telt en een moderne kartonnen omslag van gemarmerd papier heeft, wordt bij Antiquariaat Forum in 't Goy te koop aangeboden voor de lieve som van 950 euro.

Noten

- 1 Zie over de almanakcultuur in de zeventiende eeuw het voortreffelijke proefschrift van Jeroen Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar* (Zutphen 1999).
- 2 Zie over hem: Gerard Keller, 'Levensbericht van Gualtherus Kolff', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (Leiden 1881) 303-305. Gualtherus Johannes Kolff, geboren te Gouda 8 november 1826, redacteur van de Goudsche Almanak, vertrok in 1850 naar Nederlands-Indië, werd lid van de firma Van Haren, Norman, Kolff & Co., boekhandel te Batavia 1852, later van G. Kolff & Co., uitgevers in Nederlands-Indië, later in Nederland, overleed Leiden 29 april 1881, huwde in Batavia 10 november 1859 Lodewijka Margaretha Elgenhuizen, geboren te Batavia 23 oktober 1833, overleden in Den Haag 18 maart 1922, dochter van Lodewijk en Geertruida Clasina Esser.